

МАКЕДОНИЯ И МАКЕДОНИТЕ ПРЕЗ АНТИЧНОСТТА
(културно-исторически бележки)

Калин Порожанов

Името *Македония* не е известно на най-стария литературен паметник на Европа – Омировия епос. В него бъдещата Македония е наричана *Ематия* (Hom. II., XIV, 226).

Ематия е обхващала плодородната равнина между реките Халиакмон/Бистрица и Аксиос/Вардар. Според античните схолиasti (коментатори на древни текстове) митичният цар Ематион бил дал името на страната. Цар Ематион е известен и като владетел на тракийската по име и население област *Пиерия*. Поетите от елинистическата епоха (края на IV-края на I в. пр.Хр.) споменават с името Ематион, жители на малоазийската област Трояда, населявана от траки. Името Ематион се споменава и в догръцката история на о. Самотраки. Тракийското селище Ойсиме, около устието на Аксиос/Вардар, било преименувано в Ематия/Ематида. Точният езиков произход на *Ематия* не е ясен, но сигурно е, че наименованието се среща често в етнокултурната общност на траките, поради което може да се предположи, че името най-вероятно е тракийско, като постепенно е било гърцизирано.

Омировият епос не познава население с етносно име *македони*. За пръв път името *Македон* се появява у Хезиод в VII в. пр.Хр. (Hes. Carm., frg. 5, 2). Македон и брат му Магнес живели в земите на областта към Пиерия и Олимп и били известни като *страстни конекротители*. Тази характеристика – на *конекротители* – още от Омирово време се дава на тракийските първенци.

Съгласно разказа на Херодот в Македония обитавали траките *бриги* (Hdt. VI, 45), които разбили персийската войска, предвождана от Мардоний, в похода и срещу Елада през 492 г. пр.Хр. Той казва, че навремето *бригите живеели в Европа заедно с македоните*, като именно те - *бригите*, след като преминали в Мала Азия, се нарекли *фриги* (Hdt. VII, 73). Ако вярваме на Бащата на историята би трябвало да се съгласим, че именно траките *бриги/фриги* са едни от дълбоките корени, от които се развива по-късно държавата на македоните.

В подкрепа на историка Херодот е и езиковедското обяснение на названието *македóνες*. Името е образувано аналогично на севернобалканските тракийски форми от типа *μυδóνες* с отделяне на елемента -δov, -δov, което отговаря на фригийското -γδav. Като се сравнят тези елементи със старогръцкото -χθῶν със значение *земя*, може да се допусне, и от езиковедска гледна точка, древна палеобалканска тракийска връзка на етноското име на македоните. *Македóνες* и *Μυδóνες* са тракийски езикови форми, но *μακεδνός*, е елинска и е със значение *висок, едър*. Приема се, че като не знаели местното значение на името *μακεδóνες* древните елини го оприличили със своята дума *μακεδνός*, която отговаряла на високия планински характер на земите в северната част на Ематия (Voisaque 1950, 602).

Произходът на македоните се свързва с обяснения за техния език (Бешевлиевъ 1932, 15-32; Проева 1997, 86-103).

Запазените остатъци от езика на македоните са изключително малко. Те се отнасят към един сравнително късен период от историята на страната и в развитието на езика. През този период езикът на македоните се гърцизира, особено в политическата и културната област (Real-Encyclopädie, 1905, Bd. 5, col. 2481). Безспорно е, обаче, че македонският език, ако е съществувал самостоятелен такъв!, ще да е бил индоевропейски език тъй като се причислява към групата на палеобалканските езици, най-голямо пространство измежду които заемат тракийските диалекти, говорени в Югоизточна Европа и Северозападна/Западна Мала Азия (Порожанов 1998, 44-50).

Едното становище приема, въз основа на гръцките елементи в езика, че това е етнос, говорил на северногръцки диалект (Hammond, 1972). Най-сериозният аргумент в него са имената на македонските царе. Но ако се отчете реалният процес на елинизация на аристократичния елит този довод става не особено съществен. Подобно, макар и в по-слаба степен, е положението и в Одриските управляващи среди на траките *одрисци* в Тракия.

Другото становище приема, че македоните са говорили негръцки език. Основанията на тази теза са в някои сведения на антични автори, които казват, че Александър III Велики говорил на своите войници не на гръцки, а на македонски (Plut. Vit.Parall., Alex. 51) и че македонските войни поздравявали един от своите пълководци на македонски език (Plut. Vit.Parall., Eum. 14, 5).

Третото становище се опитва да обедини горните две. Според него (Гиндин 1987) произходът на древния македонски език трябва да се търси в някакъв много архаичен протогръцки диалект, който до такава степен се обособил, че се явявал оригинален език от централнобалканската зона, достатъчно разграничен от другите древни езици на Балканския полуостров, включително и от гръцкия.

Очевидно е, че въпросът за езика и произхода на македоните не е решен окончателно и остава открит за науката.

Въпреки това, е добре видимо, че *македони/Македония* (Кратка енциклопедия 1993, 166-169) се разполага между три големи етнокултурни масива. От юг този на *елините*. От югоизток и изток – този на *траките*. От север и северозапад – на *илирите*. Така, от културно-историческа гледна точка, има основания да се приеме, че всъщност това е една *вътрешна контактна зона* между палеобалкански езици, най-изявен и най-самостоятелен измежду които е елинският, разбира се заради неговата писмовност, а най-многолюден, както стана дума, тракийският.

Географските представи за Македония в Древността се менят в зависимост от разширяването на политическите граници на държавата със същото име. През класическата античност Македония обхваща на юг равнината до Олимп и Халкидическия полуостров, на запад до планината Бермий/Докса, на север до планината Нидже, на изток до река Стримон/Струма. По това време Македония се дели на Долна, Горна и Източна.

Долна Македония се покрива със старата Ематия и включва още областта Пиерия от планината Олимп до реката Пеней, Анфакситида – земята между река Аксиос/Вардар и река Ейхедор/Галик и Алмопия – долината на север от Ематия. По-голяма част от населението на Долна Македония било с тракийски произход.

Горна Македония е включена в Македонската държава едва при Филип II (359-336 г.пр.Хр.). Именно тя е предимно планинска и обхваща областта Орестидата на планината Грамос с център Хераклея Линкестийска/Битоля, областта Елимея на юг от Орестидата по средното течение на р.

Халиакмон/Бистрица, областта Деврион по течението на р. Еригон/Черна с *пеонско* население. Северната част на Вардарската долина с център Билазора/Велес била населена също с *пеони*. *Пеоните* са част от тракийския етнокултурен кръг. Тук са още областта Дасаретида, разположена от Лихнида/Охрид до Антипатрия/Берат по името на илирийския етнос *дасарети* и областта Еордея на запад от Ематия, на север до Пелагония, населена предимно с *илири*.

Източна Македония обхваща земите между р. Аксиос/Вардар и р. Стримон/Струма и крайморската низина между р. Струма и р. Места. Тя е изцяло населена с тракийски етноси и включва областите Мигдония на траките *мигдони* с център Терме/Тесалоника-Солун, Бизалтия на траките *бизалти* на изток от Мигдония до р. Струма, Крестония на траките *крестони* на север от Мигдония. Между р. Аксиос и р. Стримон живеят още тракийските етноси *меди*, *едони*, *одоманти*, *синтии*, последните от които дават името *Ситония* на средната част на Халкидическия полуостров.

Така, именно чрез името на държавата си *Македония* древните *македони* налагат етно- и топонима си предимно над тракийски и отчасти над илирийски етноси. Видно е, че до създаването на империята на Александър III Велики (336-323 г.пр.Хр.) в Македонската държава живеят различни балкански етноси/народи, сред които са преобладават тракийските и присъстват отчасти и илирийски. По това време *елините* не са все още включени в границите на Македония, ако не се броят полисите от северозападното Егейско крайбрежие.

Общественото устройство на Македонската държава през VII-II в. пр.Хр. се различава от полисното държавно устройство в Елада и не се различавало от това в Тракия и Илирия. То е раннокласово двусъставно. Основни производители на материални блага са селяните общинници. Ръководната роля принадлежи на аристокрацията. Царят утвърждава властта си със своите *хетайри* (бойни другари от аристократичен произход).

Както стана дума по-горе важна особеност в Македонското царство е съзнателно провежданата целенасочена силна елинизация на културата в аристократичния елит от VII в.пр.Хр. насетне; в по-слаба степен това явление се открива и в съседното на изток Одриско царство. И в двете държави културното елинизиране на аристокрацията е целенасочено провеждана политика, която не им пречи да бъдат независими и обособени от Елада.

Географското положение на Македонското царство е такова, че то не можело да остане в страни от най-големите събития на времето.

Старогръцките историци сочат като пръв владетел на областта Пердика I, възцарил се около 640 г.пр.Хр. Пердика и последвалите го царе насочват външнополитическите си усилия в посока юг. Те разширяват своите владения към бреговете на Термейския/Солунския залив.

Пердика II (454-414 г.пр.Хр.) има основни външнополитически сблъсъци с най-могъщото по това време в Югоизточна Европа Одриско царство на тракийския цар Ситалк (ок.445/440-424 г.пр.Хр.) и с Атинската държава за Халкидическия полуостров и прилежащите му земи.

Архелай I (413-399 г.пр.Хр.) обръща внимание на вътрешното укрепване на държавата като провежда военна, парична и други реформи; започва усилено крепостно строителство и изграждане на пътна мрежа. Това именно улеснява и спомага за обединението на различните етноси, които обхваща Македонската държава.

Изключителният владетел Филип II (359-336 г.пр.Хр.) провежда управленски, военни, финансови и други реформи, с които засилва централизацията в държавата и постепено я превръща в първостепенна балканска сила. Той продължава усилията на предшествениците си, насочени в югоизточна посока. Особено важно е завладяването на Пангейските рудници, в следствие на което след местните траки и елините колонисти, той става техен владетел. Така Филип II започва да получава по 1 000 таланта приход на година – огромна за времето си сума. След това той се заема със завоюването на стратегическия Халкидически полуостров и до 348 г.пр.Хр. полуостровът става македонска земя. Окончателната победа на Филип II над най-силното доскоро в Европейския Югоизток Одриско царство, което след Котис I (383/382-360/359 г.пр.Хр.) се разделя на три отделни царства, е извоювана през 40-те години на IV в.пр.Хр. след редица успешни военни операции. В 338 г.пр.Хр. след битката при Херонея, където македонската армия побеждава обединените военни сили на Елада, Филип II подчинява на влиянието на Македония цяла Гърция.

Александър III Велики (336-323 г.пр.Хр.) стъпвайки здраво на стореното и довършвайки започнатото от баща му *обединение* на етносни монархически (т.е. тракийски) държави и полисни (т.е. елински) държави от Балканския полуостров, решава да го приложи и спрямо етносната монархическа държава – империята Персия - като предприема своите походи на Изток.

Именно по този начин по това време се полага началото на един мощен обединителен синтез между културните ценности и достижения на елинския полис и тези на “източния” тип монархия, синтез наследен от мащабните процеси със същия характер най-ярко проявени тук в Югоизточна Европа при одриския цар Котис I и македонския цар Филип II. В крайна сметка, Македонската държава със своите завоевания на Изток се явява разпространител не само и толкова на гръцка, а на нов синтезен тип градска култура в Близкия Изток, където македонската - заедно с местната аристокрация формира управленския и културен елит в образувалите се, след разпадането на империята на Александър III Велики, нови държави. С това се полага началото на нов период от Античността, погрешно или не, но наречен не *македонизъм*, а *елинизъм* – очевидно заради разпространението на гръцкия език като световен в рамките на тогавашния античен свят - от Балканите и Египет на запад до р. Инд на изток. Период, който ще приключи към края на I в.пр.Хр. с успешното завладяване на същия този свят от оръжието и дипломацията на Римската държава.

Включването на огромни територии в една държава от Балканите и Египет до Двуречието е временен изход от обществената криза на античния свят. Много скоро след това Македония, както и Тракия и Елада – тук в Югоизточна Европа, се оказват в периферията на могъщите държавни и културни центрове в Мала и Западна Азия и Египет.

В Европа, обаче, на Италийския полуостров, израства нова средиземноморска и бъдеща световна сила – Римската държава. В три войни, наречени *македонски*, от края на III в.пр.Хр. до битката при Пидна в 168 г.пр.Хр. Македония загубва своята независимост и бива подчинена от Рим. В 148 г.пр.Хр. Македония е обявена за Римска провинция, която обхваща долината на р. Аксиос/Вардар, Халкидическия полуостров, долината на Средна и Долна Струма, Тесалия и отчасти Епир. Със създаването на новата римска провинция Тракия през 45 г. Македония е превърната в сенатска провинция с главен град Тесалоника/Солун.

Движенията на различни народи от север и особено тези през III в. след Хр. довеждат до известни етнически промени в някои области на Македония. Решаващи са, обаче, славянските и прабългарските нашествия от края на V и VI в., в следствие на които римската провинция Македония, така както и провинциите Тракия и Мизия, са заселена основно от етноси, принадлежащи към, наричаната от лингвистите, индоевропейска *езикова група на българските славяни* и от етноса на индоевропейците с иранска култура наричан *българи*.

Така, след Античността, от древните *македони* реално останали, освен названието на областта *Македония*, палеобалкански тракийски елементи, наблюдавани като реликти в народната традиция на многосъставната и синтезна хилядолетна българска култура.

Извори:

Hdt.=Herodotus. Historia (Hude).

Hes.=Hesiodus. Carmina (Rzach)

Hom.=Homerus. Ilias (Amis-Hentze; Berard)

Plut.=Plutarchus. Vitae Parallelae (Sintenis).

Литература:

Бешевлиевъ В. Къмъ въпроса за народността на старите македонци. – В: *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, XXVIII, 8, 1932, 15-32.

Гиндин Л.А. К вопросу о статусе языка древних македонцев. – В: *Античная балканистика*, Москва, 1987.

Кратка енциклопедия *Тракийска древност*. София, 1993.

Порожанов К. *Общество и държавност у траките средата на II – началото на I хил. пр. Хр. (в контекста на палеобалкано-западномалоазийската общност)*. = *Studia Thracica*, 6. София, 1998.

Проева Н. *Студии за античките македонци*. = *Historia Antiqua Macedonica*, Книга 5. Скопје, 1997.

Boisacq, E. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. 4 ed. Heidelberg, 1950.

Hammond, N.G.L. *A History of Macedonien*. Oxford, 1972.

Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft. Stuttgart, 1905, Bd. 5, col. 2481.